

Babér és tövis

KÖZÉP-EURÓPA ÚJRA-FELFEDEZÉSE

„Közép-Európa” még alig öt évvel ezelőtt is szinte teljesen feledésbe merült kifejezésnek számított. Ma ellenben alig telik el egy hét anélkül, hogy egy-egy új cikk vagy könyv hozzá ne fűzne valamit ahhoz, amit immár joggal lehet „Közép-Európa-vitának” nevezni. A franciaországi *La Nouvelle Alternative* című lap például egyik legutóbbi számának¹ nagy részét egy Közép-Európával foglalkozó konferencia ismertetésének szentelte.

E fogalom feltámadása nyilvánvalóan egyfajta igényt elégít ki. Ha a közép-európaiság gondolata nem felelne meg sok ember vágyának, nem vonna magára ekkora figyelmet és támogatást; köztük is elsősorban számos olyan emberét, főleg értelmiségieket, akik maguk is valamelyik közép-európai országban élnek, például Csehszlovákiában vagy Magyarországon.

A *Nouvelle Alternative* több cikkéből világosan kitűnik, hogy a vita kezdetét valójában Milan Kundera „A megrabolt Nyugat, avagy Közép-Európa tragédiája” című cikke jelezte, amely francia nyelven néhány évvel ezelőtt jelent meg. Ebben az írásában Kundera ösztönösen megragadott valamit, ami mintegy „a levegőben volt”: nevezetesen, hogy a Kelet-Európa elnevezés alatt nagyvonalúan egy kalap alá vett országok jó része osztozik bizonyos hagyományokban, amelyek sokkal inkább európaiak, mintsem keletiek. Kundera kifejezetten hangsúlyozta, hogy ezek az országok egy közös európai kultúra részei. Amikor a kommunista hatalomátvétel és a szovjet típusú rendszer erőszakos

¹ No. 8, dec. 1987. Ára 60 frank. Megrendelhető: 14–16 rue des Petits Hôtels, 75010 Paris.

bevezetése végbement, ezek az országok kiszakadtak az európai „fősodorból” és ezt Európa egésze megszenvedte.

Közép-Európa fogalmának újjászületésében ennek ellenére van valami meglepő. Európa megosztottsága még hosszú évekkel a háború után is szentnek és sérthetetlennek tűnt. Az 1975-ös helsinki értekezlet mintegy megpecsételte a földrész nyugati és keleti térfélre történt felosztását, amely Jaltában kezdődött meg. Ma azonban sokan ezt a felosztást nyomatékosan megkérdőjelezzik, s az a gondolat, hogy létezik egy közép-európai identitás, nagy szerepet játszhat a megosztottság áthidalásában.

Az újjászülető közép-európaiság egyszerűnek látszó elgondolásra épül. Arról van szó, hogy ezekben az országokban a szovjet típusú rendszer megbukott, és valami másra van szükség ahhoz, hogy a politikával és a kultúrával kapcsolatban felmerülő számtalan kérdés választ kapjon. A legvalószínűbbnek az látszik, hogy ezeket a válaszokat az európaiság értékrendszerében lehet fellelni. Ez az értékrend politikai téren a pluralizmust és a demokráciát emeli ki, központjában a választás lehetősége és a hatalom ellenőrzése áll. A kultúrában a változatosságot és az abszolút értékek elvetését jelenti.

Sem a Nouvelle Alternative, sem más írások szerzői nem állítják, hogy a közép-európaiság újjászületése választ adna mindazokra a problémákra és kérdésekre, amelyekkel a térség országai küszködnek. Annyi azonban bizonyos, hogy feltétlenül kiszélesítené azoknak az alternatíváknak a körét, amelyek között választani lehet.

Ezzel szemben a szovjet típusú rendszer és uralkodó ideológiája, a marxizmus–leninizmus már semmiféle választási lehetőséget sem nyújt. Értékei üres frázisokká torzultak és egyoldalúságuknál fogva képtelenek bármilyen útmutatással szolgálni. A hivatalos rendszer brutálisan leegyszerűsít mindent. Kereken kijelenti,² hogy a párt mindent jobban tud, és félresöpri az útjából mindazokat, akik ezt kétségbe merik vonni. Holott a mindennapi élet rengeteg embert döbbsent rá arra Közép-Európában, hogy a hivatalos ideológia valójában semmit sem tud neki nyújtani.

2 Kivéve Magyarországon. Lásd fentebb a „Modellváltás” c. ismertetést. – *A szerk.*

Ebből a szempontból a közép-európaiság fogalma nagy lépést jelent előre. Ha sikerül olyan széles körben elterjednie, mint hívei remélik, akkor képes lesz arra, hogy visszakapcsolja ezt a térséget az európai főáramlatba, amelyből kiszakították. A vitákban pedig ismét megjelenhetnek mindazok a gondolatok és módszerek, amelyeket négy évtizede kizárt onnan a hivatalos szervek ellenállása.

Senki sem állítja, hogy a közép-európaiság fogalma abszolút kézenfekvő és magától értetődő, de annyi bizonyos, hogy a marxizmus—leninizmusnál jóval többet nyújthat. Közép-Európa egyfelől azonosítási pont, lehetőség arra, hogy az itt élők elhatárolják magukat azoktól, akik nem tartoznak ehhez a térséghez, elsősorban Oroszországtól, és ugyanakkor értékrendszer is, amely a változatosság, a tolerancia és a pluralizmus bizonyos fokú tiszteletben tartását követeli. Nem lehet azt állítani, hogy a közép-európaiság tökéletes alternatíva, de vitathatatlanul érvényesebb, mint az az idegenből jött marxizmus—leninizmus, amelyet a térség országainak nyakába varrtak. A közép-európaiságnak valós honi gyökerei vannak, a marxizmus—leninizmusnak nincsenek.

A közép-európaiság fogalmának elterjedése még egy lehetőséget rejt magában. Az egyik legsúlyosabb probléma, amellyel Közép-Európának a legutóbbi százötven évben szembe kellett néznie, a nacionalizmus bomlasztó hatása volt. A kommunista uralom eljövetele óta ez csak erősödött, nem utolsósorban azért, mert a kommunisták minden velük szembeszegülő értékrendet elsöpörtek az útjukból. Ezek közül a nacionalizmus bizonyult a legellenállóbbnak, mert a gyökerei igen mélyre nyúlnak és mert a térség népeinek valós politikai tapasztalatai közé tartozik. Minden kártékonyága ellenére a nacionalizmus továbbra is jelentős politikai szerepet fog játszani. A közép-európaiság felfedezése viszont arra nyújt reményt, hogy lehet kiutat találni a legrosszabb fajta nacionalista megosztottságból. Azzal, hogy a térség népeinek közös vonásait hangsúlyozza, és törekvéseiket az európai főáramlathoz kapcsolja vissza, a közép-európaiság semlegesíti a nacionalizmus legkárosabb elemeit.

A Közép-Európa-vita jelentősége tehát sokrétű. Új, alternatív szempontokat ad a jelen megértéséhez és a jövő eltervezéséhez, változatosságot ajánl a marxizmus—leninizmus egyhangúsága

helyett, kiutat ígér a bomlasztó nacionalizmus zsákutcáiból, és visszakapcsolja a térség országait az európai főáramlatba. Erre persze lehet azt felelni, hogy a közép-európaiság csak szellemi szinten létezik, és nincs politikai kerete. Csakhogy éppen ez lehet a legnagyobb előnye. Sokkal nehezebb dolog ugyanis megszabadulni egy olyan ellenféltől, amely csak az emberek agyában él, mint egy olyantól, amelynek szervezetei és intézményei vannak, amiket szét lehet zúzni. A közép-európaiság ezért várhatóan még hosszú ideig hatni fog Kelet- és Közép-Európa politikai helyzetére.

SCHÖPFLIN GYÖRGY

ÍRÓ A TÖMLÖCBEN

Tardos Tibor: *A tengervíz sós. Emlékezés az íróperre stb.*
Irodalmi Ujság Sorozata, Párizs, 1987, 198 old.

„Azt a címet is adhattam volna a könyvnek: A Nagy Riport” — olvasom a kezemben levő kis könyv hátsó borítólapján. Riport tehát. Az 1957 januári letartóztatásról, a börtönről, a félelemről. Arról az íróperről, amelynek során Tardos Tibort Déry Tiborral, Háy Gyulával és Zelk Zoltánnal együtt ítélték el. És magáról az egész korszakról, amelynek az író tanúja és résztvevője volt. Tanúságtétele első személyben íródott, de ezt az első személyt a kitűnő író iróniával szemléli, bölcs távolságból láttatja, és fontosnak legkevésbé saját szerepét ítéli. Így sikerül az, ami oly keveseknek: 1956 és 1957 atmoszférájának felidézése.

Tardos 1918-ban született. 1938-tól 1947-ig Párizsban élt. Írni Máraitól, Faulknertől és a francia szürrealistáktól tanult. Pályafutását is a szürrealisták körében kezdte. Résztvett a francia ellenállásban, kommunistákkal együtt, és 1942-ben felvették a francia kommunista pártba. Könyvében egy helyen emlékszik meg erről, annak kapcsán, hogy 1956 nyarán kizárták a pártból.

A kizárás legfőbb oka a Petőfi kör 1956. június 27-én tartott sajtóvitája volt, illetőleg Tardos szereplése ezen a vitán. Életének e sok bajt hozó sikerét így beszéli el:

„Elképzelhetetlenül nagy tömeg ült össze a Tisztiház nagytermében. Sokezer ember! Benépesültek a folyosók is, megteltek az emeleti termek is, hangszórót helyezett el a rendezőség mindenütt, még a kertben is... Mindez a lázas előkészület elkerülte a figyelmemet. Ott ültem a nagyterem középső padjainak az egyikében, szoros baráti társaságban és, szokásunk szerint, boldogan hülyéskedtünk, Sarkadi, Szeberényi, Kuczka, a feleségek, más barátok... Kuczkaék el sem akarták hinni, hogy közte vagyok a felszólalóknak. Ez a Tardos? Ugyan már... Csak Sarkadi sejtett valamit az igazságból. Ferde pillantásokat vetett rám. Az egész írásművem néhány nap előtti „beköpésére” alapítottam. Arra, amikor nyakát csavargatva, ahogyan szokta, odaállt elénk és azt duruzsolta:

— Eééén nem tudom, mit kék annyit dumááni a sajtószabadságról... Van, és kész. Nem? Petőfi kiharcolta ezelőtt száznyóc esztendővel. Sose hallottam, hogy azóta is valamelyik rendszer azt visszavonta vaóna...

A tervbevett napirend szerint került sor felszólalásomra... Az ismeretlen gép előtt ...elkezdtem ügyes rádiószíndarabom felolvasását.

— Száznyolc esztendővel ezelőtt Petőfi Sándor ott téblábolt Heckenast bácsi nyomdája környékén...

A pillantásom Sarkadira esett, láttam a képét, elfintorodott. A nemjóját neki! Ez a Tardos megkergült, előadja azt, amiről tegnap beszéltünk.

És úgy is volt. Folytattam.

— Egyszerre belép Petőfi, a nyomdatulajdonos orra alá tart egy papírlapot. Tessék kinyomtatni ezt a tizenkét pontot. Heckenast bácsi azt feleli: Nem lehet, cenzúra van! De odahajol a fiatal költő füléhez, és belesúgja...

A mikrofonnal a szájamban én is suttoztam, melegen:

...Foglaljanak le egy sajtót...

Dermedt csend támadt a nagy teremben. Ahogyan mondani szokták, a légy döngését is meg lehetett volna hallani.

Egyszerre kitör a tapsvihar.

Felpillantok a papiromból. Nicsak. Kellemes meleg járja át mellkasomat. Egész ügyes szónok vagyok. Ki hitte volna? Marokra fogtam a papirost. Kettőzött szellemességgel olvastam fel, ami következett:

— Felderült Petőfi anygalképe. Rátette kezét egy régi, avitt nyakig-olajos nyomdagépre. Ezt a sajtót a nép nevében lefoglalom.

Meg kellett állnom a kis darabom előadásában. Fékeszakadtan zúgott a tapsvihar. A terem felbolydult... A nagy zajban alig lehetett érteni a folytatást, pedig azt halkán, megindultan kellett előadnom:

— és kézrátevással, mint Patagóniában a gyógyulás, megszületett hazánkban a sajtószabadság.

Lelkesen őrijong a tömeg. Rápillantok a haverjaimra. Sarkadi most már nem fanyalog, két mancsát a magasba lökve áll a széksorok között, kítátott szájjal. Vajon mit kiabálhat? Később megtudtam, mit: Hagyd abba, te marha!...

Összeráncolt szemöldökkel így folytattam:

— A Petőfi-szobrok ma, úgy látom, haraggal néznek ránk. Csalódottan. És megvetéssel. Mintha számon kérnék tőlünk: Emberek, mit csináltatok azzal, amit kiharcoltam nektek? Hol a sajtószabadság?"

Tanúsíthatom, hogy külsőleg pontosan beszéli el az író az 1956. június 27-én történeteket, mert magam is ott voltam a sok ezer hallgató között a Tisztiházban. De csak külsőleg pontos az elbeszélés. Belsőleg nem. Mert akkor, a felolvasás közben nem volt benne önirónia. Távolság sem. Hacsak annyi nem, amennyi ahhoz szükséges, hogy ismerje, mérni tudja szavainak súlyát. A mai távolságot, a gúnyos önlelkicsinylést sem csak az idő adja. Hanem valami más is.

Ehhez a máséhoz vissza kell lapoznom az időben. Mint ahogy az író maga is teszi könyvében. Mert a „nagy riport” szorosán vett cselekménye a letartóztatástól a szabadulásig terjed. Minden életrajzi és történelmi részlet emlékképként merül föl a börtön-cella zaklatott magányában.

1947-ben a Szabad Nép felelős szerkesztője, Horváth Márton hívta haza a tehetséges fiatal író. Aki elfogadta Horváth ajánlatát, és a lap munkatársa lett. Tragikus tévedés volt. Mert ha valaki, akkor ő nem volt a Szabad Népre való. Igaz, mások is estek ugyanebbe a tévedésbe. Mint Gimes Miklós, 1956 forradalmának későbbi mártírja.

Hazatértekor nem is a párt napilapjára gondolt Tardos. Hanem

arra, hogy egy fotográfus társaságában betelepszik egy pesti gyárba és az ott dolgozók életét vizsgálja és mutatja be írásban és képen. Horváth Lukács Györgyhez küldte ezzel a tervvel. Lukács azonban sosem rajongott a tényekért. Ezt kérdezte a fényképes kutatás álmodójától:

– Maga azt mondta, lefényképezi a gyárudvaron hagyott vaslemezeket, például, télen is, nyáron is... Aláírja-e majd a képnek, hogy helytelen kint hagyni az alkatrészeket a pocsolyában?

– Nem ezt írom a kép alá.

– Hanem mit?

– Amit ábrázol. A hármas számú műhely előtt hagyott lemezek, január 25-én délelőtt. Például.

Lukács válasza egyértelmű volt:

– Ha nem írja oda, hogy rosszul teszik a munkások, hogy otthagyják a lemezt a sárban, nem ér semmit a könyve. Nem segíthetjük az elkészítésében és a kiadásában.

Tardos maradt tehát a Szabad Népnél. Pedig kapott figyelemztetést. Például Kassáktól.

Aki emlékképeket mesél, válogat köztük. A válogatást a lélek végzi. Esetleg olyan szenvedély, amely egyben szenvedés is. Tardos szenvedélye a vívódás, patetikusabb szóval a vezeklés. Leple a könnyed hang, formát adó eszköze a végzett jó leértékelése, a tévedés hangsúlyozása.

A kulcsmondat, a cím: A tengervíz sós. Adam Wazyktól származik, a lengyel költőtől, aki hasonló úton járt végig. A szürrealistáktól a pártig, a párttól a kiábrándulásig. Ő a Költemény Felnőtteknek című versében vezekelt. Ez a vers ihlette Tardos egyik 56-os írását. Amelyet mostani könyvének kellős közepén így jellemez:

– Az utópia-csinálókról van szó, akik folyton elképzelt Édenkerteket ígérnek. Azt állítják, hogy a szocializmusban nem sós víz, hanem limonádé reng a tengerben. Az emberek beleisznak a vízbe. Aztán csendesen hazamennek háyni.

– Az emberek? – tünődöm. Igen, az emberek is. Igen, hazamentek háyni. Ez lett az egészből.

De a fogalmazás nagyon is személyes. Wazyknál is, Tardosnál is. Csak éppen Tardos nem haza, hanem a börtönbe ment. A börtön is vezeklés volt. Annak is látja, önmagával szemben könyör-

telen ítélettel. Amikor Mérai Tibor azt mondja neki, hogy leki-csinyíti szerepét az eseményekben, Tardos így válaszol:

— Gondolod? Akárhogyan is, egyéni sorsom úgy alakult, hogy elvette a kedvemet az öntudatos áll-előretartástól. Diákkoromban el kellett menekülnöm a szülőföldemről, mert nem vagyok árja. Húsz évvel később börtönbe zártak, majd végleg kivetettek magyar földről, nagyjából az előbbivel azonos okokból...

KÉRDÉS: Bűnösnek érzi-e magát?

A budai ávós-színház kancsalul festett díszletei között azt válaszoltam volt: nem érzem magam bűnösnek. A Nagy-Nagy Törvényszék előtt másként felelek. Sajnálom és szégyellem, és bocsánatot kérek érte a magyar néptől, hogy rövid időre bár és békés modorban, belevegyítettem hangom a létét megsértő, oroszról fordított hazug ordító-zásba.

Ebben a mélyebb értelemben — így van ez, Druzám! — *megnyugszom az ítéletben.*

Aki ilyen igazságtalanul kiméietlen önmagával szemben, más dolgokban is eljuthat a tisztánlátásig. A tisztánlátásig és megértésig.

Losonczy Géza, akit a cellából kileselkedés művészetével lát meg egy napon az író, egy méter távolságból... a sovány csont-bőr képét, beesett hosszú szemét, hátrasimított, megfakult frizuráját:

— Ez a csont-bőr kísértet nem más, mint Losonczy Géza, egykori Szabad Nép-szerkesztőségbeli barátunk, s legutóbb a Nagy Imre-kormány államminisztere.

Losonczyt megölték a börtönben. Halálának körülményeit nem ismerjük. Az egyik verzió szerint az éhségstrájkoló rabot a mesterséges táplálás során a tüdejébe préselt tejjel tették el láb alól. Tardos a saját verzióját adja elő. Nekem az övé a hiteles, a benne munkáló megértés miatt. Idézem:

Losonczy *nem* éhségstrájkolt. Ezt a szerencsétlen sorsú, kommunistává lett református papiút elítélte Horthy törvényszéke. Pár esztendővel később saját szeretett főnöke, Rákosi nyakonfogja és az ávó rettentő kínzókamrájába veti, ahol a többéves tortúra során tüdővészt és... az elmebaj határát súroló üldözési mániát kap. Kiszabadulása után — Nagy Imre szabadítja ki — hamar felgyógyul mindkét beteg-

ségéből (igaz, fél tüdejét elveszti) és a reformer vezető elsőszámú helyettese lesz. Az orosz bevonulás után egykori fogolytársa, Kádár visszavágja az ávó-pincébe, sokéves közös szenvedésük színhelyére. Harmadszorra láncolják be a csikágó-garázsba... Hát ez már egy kicsit sok egy embernek...

Akkor végleg összetört valami a gőzhenger alatt háromszor átment emberen. A megelőző fogságból visszamaradt üldözési mániája elmebajméretűvé fejlődött. Meggyőződése lett, hogy az ávó mérget tesz az ételébe, ezért nem ette meg...

Nemcsak nem evett: a vallomásai is felhasználhatatlannak bizonyultak. Végősig elgyötört agya felmondta a szolgálatot, olyan stílusban válaszolt a hekusoknak, mint az egykori Rajk-per áldozatai:

– Elismerem, jugó kém vagyok, elismerem, Rákosi elvtársunk meggyilkolását terveztem.

Elromlott a szerkezet. Még zárt tárgyaláson való szerepeltetésre sem lett jó. Megérthető, hogy miért vitték ki akkora bakancsdübörgés közepette a mi csendes kis „író”-traktusunkból azt, ami még ebből az emberből megmaradt, vonagló és nyálazó csontvázsovány testét (vagy talán egyszerűen a holttetemét).

Később, a Nagy Imre-per szüksézávú ítéletkommunikéjében csak annyit közölnek majd róla: Losonczy Géza a börtönben betegségben meghalt.

Ítélet nincs – írta Déry hajdan. Az ellenkezőjét tanultam Tardos könyvéből. Van ítélet, de el kell jutni hozzá. Hosszú és fájdalmas úton. Az érett, kiegyensúlyozott ítélethez. Az önmagával szigorú, másokat megértő bölcsességhez.

KEMÉNY ISTVÁN